

Bange makaranni mɔbagaw ka bange

Daramani Tarawele

**BANGE MAKARANNI
MƏBAGAW KA BANGE**

KALAN DIYA

'KƏNƏKOW

	№
№bila	3
Məgəyali dakun	4
Məbagaw ka bange makaranni	7
Bangekələsi	33
Musomanin bolokoli	40

№BILA

Nin waati in na məgəw hami belebele də ye bangeko ye.

Hami in fanba be №sin məbagaw ma, n'ə ye cəmaninw ni musomaninw ye barisa u be kodənbaliya ni kara waati kənə. Bangebaa bəe be hami i den ka se ka nin furancə təme kasərə a ma kə-nə ta, a ma kənə da, məgəyabana ma a mine kuma tə sida ma.

Nin gafe in sebenkun ye ka se ka yeelen bə məbagaw ye ni dənning ni kunnafoniw ni faamuyaliw ye, minnu be u tanga məbagaw ka karaw ma bangeko nasira la, i n'a fə kənətajona, balannakənə, kənə-ti#e, məgəyabanaw ni sidabana.

Nin gafe in be ke demenan ye bangebaaw ni karam-əgəw ni denmisən#eməgəw bolo u ka baaraw taabolo kənə, i ko kalan, ladamuni, kunnafonidi ni lafaamuyali məbagaw ka bange makaranni nasira la.

Walasa nin lajini kunba fila ninnu ka sərə, gafe in y'a jigi ke dakun damandə ninnu ye k'a jira fən minnu b'a kelen-kelen ni mətəkuraw ka bange makaranni kan : məgəya dakunw, bange makaranni nafaw, bange makaranbaliya ti#eninəw, bangekələsi ani musomanin bolokoli.

MƏGƏYALI DAKUNW

Məgəyali ye dakun naani ye nin jate kənə ; denya, denmişenya, funanya ni balikuya. Farikolo n'a cogoya don nin tuma kelen-kelen na. Farikolo mana ke tuma min na, a b'o cogoyaw jira. Bangebaaw ka kələsi be se dəw ma, a tē se dəw ma.

Tuma dəw dənni ka fisa kosebe-kosebe bangebaaw ma walasa bəe be kisi sənja ni dusukasi ma, bana, kənəda ni kənəta. Farikolo be yelemə, farikolo be mə, farikolo be məgəya.

Məgəyali la, farikolo cogoyaw tē kelen ye, cəmaniw ni cəmaninw, musomaninw ni musomaninw, cəmaninw ni musomaninw.

An ka jatemine ke nin kan :

1. Cəmanin farikolo be yelemə ka ke baliku farikolo ye : o la,

- a kumakan be ke kama-lenkərə kumakan ye ;
- si minnu tun t'a la i ko bonbonsi, kamankərəsi, kenesi ani cəya minenw ;
- olu siw be bə
- kuru-kuru be bə dəw neda la ;

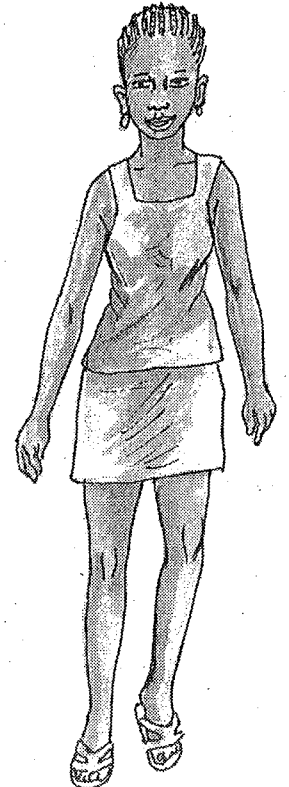

- sogow ni fasaw be janya ka kunbaya. Disi janfan ni kamankunw be waga ;
- cəmanin kundama be janya teliya la ;
- a narəgən be yelemə, a yere tē bə o kalama, kəki-liw be lawakise dilan, cəya be wuli, a be geleya ka keneya jira, cəjibə be na. O ye lawaji ye.

O si bere la, cəmanin be se ka kənə da muso la. Nka o kərə tē ka sera musoko ma. O wale be se k'a məkun kari, ka na ni banaw ye, k'a məgəyali geleya fo a be se ka ke məgətə ye, məgə naga-silen, məgə cəololen.

2. Musomanin farikolo be yelemə ka ke muso farikolo ye : o la,

- də be fara a kundama kan, kundama be janya teliya la,
- a cəkise be se hake də ma ;
- a sololiye fana be yereke ;
- a sinw be bonya, disi be fali damine ;
- si minnu tun t'a la, olu be bə : kamankərəsiw, kənesi, musoya siw.
- musoya dawolow n'a yərə təw be kunbaya.

- laadabasi be nani damine kalo o kalo. Laada ye furance ye min be damine laadabasi don folo la fo a don laban. A kuntaala be se tile 21 fo tile 35, bari-sa farikolow cogoyaw te kelen ye.

O si bere la, musomanin fana mana i ta ke tulong ke ye ce fe a be se ka kono soro na ma bangekolasifere do ke ka yere makaran walasa ka yere tanga konotajoo-na na tipeninow ma : banaw, magoyali geleyaw nu kololow.

Nin kow jateminne kelen ko, bangebaaw ka kan ka son ko kabini nin taamasienw mana ye denmisen na, i ka kan ka hami na ye.

Denmisen daw bu jenaje u yere la cemaninkunda. Min ye musomanin ye siran be na kabini laadabasi folo mana ye. Fo kuma ka ke musomanin fe walasa a hakili ka sigi ka a ka npongotigiya ke kojuman... hali a ka musokorobaya. Tuma caman, i ba soro baw bo baara ke, hali na te dafa ka je. Cemanin de be to a yere ma bilakoroya bannen. Nin si bere bange kasarantan te, da te se ka se a kasaraw nu kololo bee ma. A be ye yan ko si bere do mana se, bange ka kan ka makaran ; o si bere ye mabagaw si ye.

MƏBAGAW KA BANGE MAKARANNI

Denmisenya ni funanya ye hadamadenya kodonba-liya tuma ye. Bangebaaw ka kan ku janto nin tumaw na,

1. An ka bange makaranni laje ?

Bange makaranni be wale bee de kofa, wale fen o fen be ke ka jasin mabaga ma walasa a ka tile diya bo hakililatige kono. Wale minnu be kerekere ka jasin cemanin ni musomanin farikolo ma, u hakili, ani u ka hadamadenya ma. O koso, cemanin ni musomanin najogon be joyoroba la bange makaranni na, najogon na ka baarakecogo.

Bange makaranni te se ka sabati ni kunnafonidi ma ke bangebaaw ni mabagaw ma. Walew ka kan ka mabagaw tanga konodajooni ni konotajooni ma, ka se balannakono ni konotije ni najogon banaw ani kafogonyabanaw ma.

Ni bange ma makaran denmisenya ni funanya kono, fen o fen mana denmisenw soro, u kelen ta te, ka damine waatisebalidebantigiya la, ka se konotijew ni magoyabanaw ma walima sida. Denbaya mume ba ta soro a la.

2. An ka konotajooni tipeninow laje :

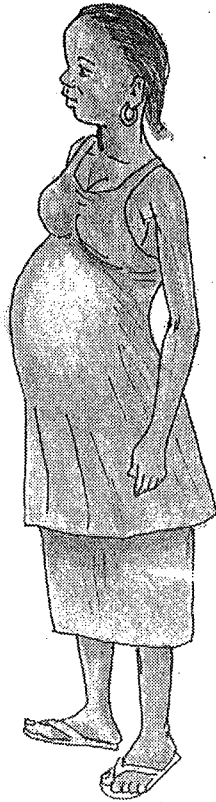
- Balokojuguya ka ca konomaya la an ka jamana

kɔnɔ. Balokojuguya bɛ musomanin kɔnɔma caman mine k'ɔ barika ban. A mana se o yɔrɔ ma, bangebaaw bɛ musaka kɛ cogo bɛɛ la, u bɛ hami ;

-Musomanin solofiyɛ ma kɔgɔ fɔlɔ ka se kɔnɔmaya kɔrɔ. Kɔgɔbaliya in bɛ se ka jiginni gɛleya musomanin ma, numan tɛ bɔ numan na, ba n'ɔ den bɛ se ka to a la. Se mana kɛ o yɔrɔ ma bɛɛ de jɛ bɛ jugu wa musaka kɛli ye diyagoya ye, hali ni gɛleya bɛ denbaya la.

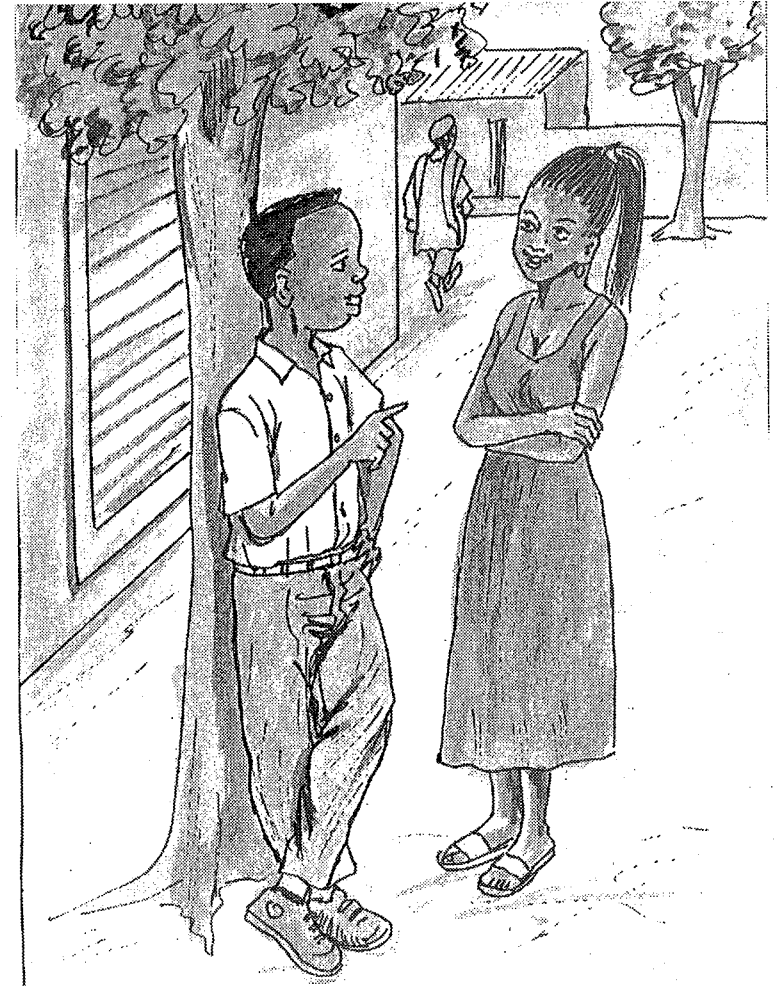
- Kɔnɔmaya bana tɛ ban, o ye tiɲɛ ye, musomanin ka kɔnɔtajoona bana ka jugu. O bɛ faamu barisa musomanin farikolo ma kɔgɔ ka se kɔnɔmaya doni girin kɔrɔ. O fana mana kɛ, kɔnɔma kelen kunko tɛ tugun, denbaya kunko don.

- Musomanin caman ka kɔnɔ bɛ bala a la, o ye balannakɔnɔ ye barisa a ka laɲini tun tɛ. Musomanin b'ɔ jini tuma dɔw la ka kɔnɔ tiɲɛ. Kɔnɔtiɲɛ kasara ka ca : nitɲɛ, banaw... Yan fana, musomanin kɔnɔma bangebaaw n'ɔ kɛrɛfɛmɔgɔ

bɛɛ ye kunko sɔrɔ, sanko n'ɔ labanna k'ɔ den faga ka kasolabila se a yɛrɛ ma.

Ninnu bɛɛ ye kow ye, bangebaaw tɛ se ka taa ka minnu dan. Taa mana kɛ jɛfɛ, ko wɛrɛw jate bɛ se ka mine minnu fana ka jugu denbaya ma, ni bange ma makaran funanya ni denmisɛnya kɔnɔ. Denbaya ka

makosa don. O la, an ka nin ko damadɔ laje kɔnɔta-joona tijeninɔw kɔnɔ.

- Musomanin ka kɔnɔtajoona be se ka benbaliya don bangebaaw ni jɔgɔn cɛ. Tuma caman, faw be baw jalaki fo a dɔw be laban genni ni cɛsobɔ walima furusa ma. O tɛ musomanin kelen kunko ye, bɛɛ bi ta sɔrɔ a la.

- Benbaliya wɛrɛw be yen, musomanin be se ka denbaya bila. O ye kɔnɔnafili dɔ ye a somɔgɔw bolɔ ani den fa somɔgɔw tuma dɔw la ; benbaliya be don musomanin ni den fa yɛrɛ cɛ.

- Diyagoyafuru be se ka bɔ nin ko kɔnɔ. O mana kɛ, fan dɔ diminɛn be to, tuma caman, furu tɛ laban, hadamadenya be yoboyaba.

- Ni musomanin be lakɛli la, a mana kɔnɔ sɔrɔ, banaw ni sɛgenw be kalan tige-tige don dɔw, dɔgɔkun dɔw walima kalo dɔw.

A mana jigin fana, den minɛni, den ladonni, olu y'u dama baaraw ni degunw ye minnu be lakɛli kɛli gɛleya walima k'a tijɛ. Makosa dɔ fana yɔ ye min tɛ musomanin kelen kunna.

- Sɔrɔko nasira la, musomanin ka kɔnɔtajoona be na ni musaka kura caman ye. Waati dɔw la, gɛleya be don u kɛli la, barisa tuma caman, den fa tɛ jɔ ni kɔnɔmaya musakaw ye.

Tuma min n'a be jɔ n'u ye, ni den fa ye lakɛliden ye, a

bangebaaw fana ka kuma be caya. O tɛ kɛ benbaliya kɔ.

Denbaya mumɛ de b'a ta sɔrɔ mɔbagaw ka bange makaranbaliya la. Bange makaranbaliya be na ni kɔnɔtajoona ye ; a be na ni balannakɔnɔ fana ye.

3. An ka balannakɔnɔ tijeninɔw laje :

Balannakɔnɔ ye kɔnɔ ye min tara fan fila si mɔgɔ ma sigi ni kɔnɔ min tali ye ; kɔnɔ don, min ma lajini. Ko caman be se ka balannakɔnɔ latige : kɔnɔ sɔrɔcogo faamubaliya ka se musoya minɛnw baarakecogo juman dɔnni ma, jɛfɔlibaliya mɔbagaw ye n'ɔ ye kumajɔgɔnyantanya ye, cɛw be bin muso dɔw kan, ani bololakolonya (jɛjɔgɔnya be kɛ ka wari jini).

- Ba be se ka ban den na fo k'a fili. Kuma caman be denfili la fo ka se kasolabila ma. O kololow be se denbaya bee ma. O be balannakono ke siran jefen ye.

- I bora i ce/maminnee koro cikedugu la, duguba ye ko lase i ma, i ye kono soro, i ni den te se ka segin so, den fagali nana i hakili la, i y'o ke. Fen were te denfagala ye kasolabila ko. Denfaga be baaradenw soro cogo min, musomanin caman de ba dakoro denmisenya ni funanya yo sababu ye barisa bange ma makaran.

- Musomanin dow mana kono soro, u ba jini ka kono in tije. Konotije kasaraw ye musomanin ta ye bawo a yere be se ka sa walima a be se ka denwolobaliya se a yere ma. Tuma dow la, a musakaw ka bon. Nin bee de be konotije ke ko mago kelen kunko te. Nka ni bange makaranna, a ka ca la, konotije te ye a la.

- Kono min tara, a ma diya kono tabaga yere ye, o kono be se ka musomanin ke bayanbila ye barisa tuma dow la, den fa yere te don. Bayanbilaya te ladonko numan lase bayanbila ma. Bayanbilaya be soro mangoya fe, balannakono be mangoya min lase musomanin ma.

Tuma dow la, a be ke kelennabila ye i ko somogontan.

Kongo, bana ni ladonkonumanbaliya be se ka na ni saya ye.

- Balannakono be bangebaaw lamaloya, ku lagosi, ku danbe bo u la ani u ka haryana. A be se ka fiye bila ben na denbaya kono.

Ni ye konkakonota laje, no ye konotajona ye, ko sanga balannakono ma, kono fila ninnu man jan jagon na. Tuma caman, kono be bala mabagaw la. O mana ke, kono ma lapini wa a kera jona. U tijeninow nu kololow ka surun jagon na kosebe waati caman na.

Misali la, balannakono ni konotajona fila bee be se ka konotije lana musomanin ma. Konotije be se ka kofa a fila bee la. A fila bee la. konotije ye kelen ye.

4. An ka konotije tijeninow laje :

Yan, an kan be konotije ma, min be dabo a kama. Dabankama konotije ye wale ye min miirya be bo konoma yere la walima kono dabaga la barisa kono in ba la, a man du ye wa u ta fe ka den wolo. U yere be feerew tige u yere ye, walima u be se mago ma min bu dema. Feerew ka ca, hali nu pangilen don sariya fe, dogotorefeerew ni farafinfeerew ni dowerew.

Cemanin min ye kono dabaga ye, no ma fo k'ale ma se konoda ye (a be maloya ni faya ye), a na fo ko den musakaw keli se ta ye, walima a be siran a somogow je, no te, a be se ka siran musomanin somogow fana je. Ko caman ni kuma caman de be yan, ko ni kuma minnu be cemanin bila ka musomanin diyagoya fo ka kono tije. Cemanin te miiri sanko ka siran kasara je, konotije kasaraw, konotije tijeninow, no lu dow ye musoya joginni ye (yoro dow be se ka fara), denwolobaliya (joginnida dow be se ka bangebaliya latige

musomanin ma, jolibɔn juguman (musomanin dɔw joli mana bɔnni damine a te jɔ). Banakise be se ka wuli farisogo fan bee la, kisi te yen. Hamadenya nasira la, musomanin be se ka kɔn du kɔnɔ bangebaaw fe cogo min, cemanin fana be se ka kɔn o cogo la. Nka a ka dɔn ko musomanin kelen te a fari la tugun, o be ale ta sɔnmimɛni geleya. Tuma dɔw la, yerejalaki be nitɔ-ɔrɔ siri musomanin ni cemanin na. Fanga ka namineni, kasolabila, yerefaga, nifilatije bee ba la. O tuma de, a be dɔn ko balannakɔnɔ ye ko jugu ye.

Ko jugu min don, a be se ka bali. A ka kan ka bali ni miiri sera a tijeninɔw ma walima n'u danna fan bee mɔgɔw fe. Kabini denmisɛnya ni funanya waatiw,

tijeninɔ ninnu ka kan ka dɔn walasa waati fila ninnu, bange be makaran. Dɔnni ye dɔnni ye, mɔgɔ te bɔne dɔnni na. Bangebaaw jɔda belebele be denmisenninw ladamuni na. Ladamuni ye ka mɔbagaw sɔn hakili la, dɔnni na, faamuya la ani feerew la walasa u be se k'u yere tanga k'u yere makaran, k'u ka bange makaran.

5. An ka bange makaranni bana kumbentaw laje ? :

Bange makaranni dɔ fana ye banaw kumbenni ye kabini funanya ni mɔbagaya waati. Bana minnu ko don, bana minnu be se ka dan kari hamadamaden ka bange la. O banaw ye mɔgɔyabanaw ye n'u be wele fana kafojɔgɔnyabanaw. Tije don, a dɔw be yelema kenebaato fe, ni kenebaato in jera mɔgɔ fe, bana in be mɔgɔ min na. Jɛjɔgɔnya, kafojɔgɔnya, cenimusoya ye tɔgɔmaw ye. Jatew la, kafojɔgɔnyabana ka ca ni tan (10) ye, damajalan b'o la, n'o ye "sopisi" ye, ka se tonsojimibana ma, danna, foroforo ani nɔgɔbanaw. Da be tu sida la yan.

An ka jateminɛ ke bana ninnu sɔrɔsiraw kan :

Bana ninnu tɔgɔ be fɔban n'an y'u sɔrɔsira fɔ. Sɔrɔsira fɔlɔ ye kafojɔgɔnya ye, o de ye kafojɔgɔnyabana da u la. O de ye u sɔrɔsira jɔnjɔn ye, kafojɔgɔnya ce ni muso (cenimusoya), ce ni ce ka kafojɔgɔnya walima muso ni muso ce kafojɔgɔnya.

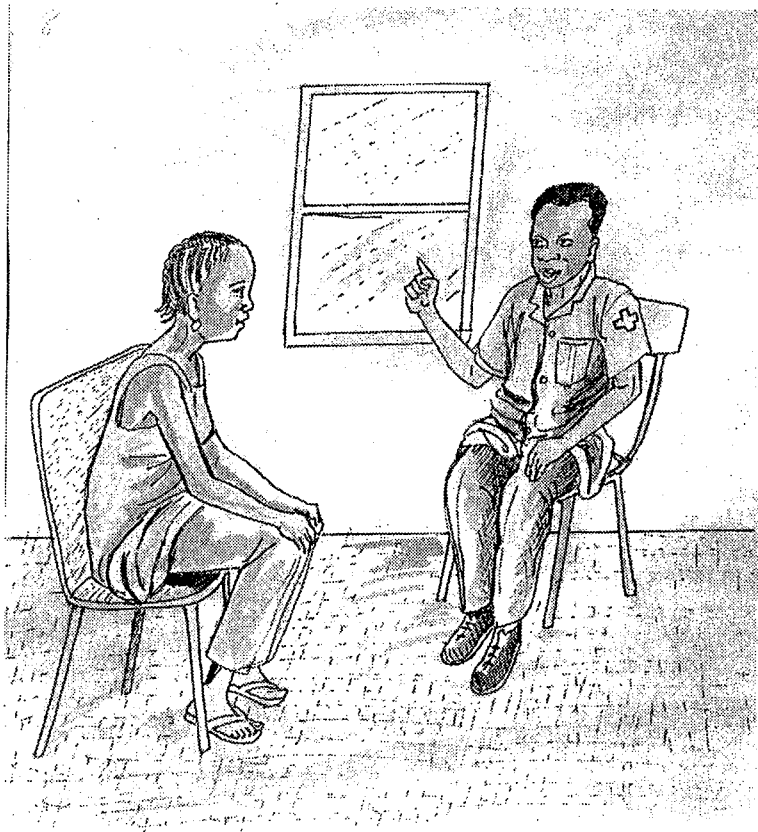
Nka bana ninnu sɔrɔsira were ye nɔgɔ ye. Nɔgɔ be nɔgɔ la, o mana se naɔgɔn ma, kara sɔrolɛn y'o ye.

Walikoliminen be jate sababu ye min be o nɔgɔ nɔgɔn lase na nɔgɔn ma, n'ɔ ye mɔgɔya ye. Koliminen minnu be i ko fuw ni seribetiw, olu ye nɔgɔ ni banakise dagay-ɔrɔ dɔw ye.

An ka jatemine ke banaw taamasiyenw kan :

Bana ninnu taamasiyenntan te. Mɔgɔyabanaw taamasiyen damado ye ninnu ye :

1. na nɔgɔn be se ka nɔgɔ caman bɔ min kasa ka

bon tuma dɔw la.

2. na nɔgɔn b'a tigi dimi waati min n'a be kafo nɔgɔnya ke.

3. nɛnɛ be na nɔgɔn n'a lamini mine fo ka se worofurancɛ ma

4. joli be tige na nɔgɔn n'a lamini na, a be se ka ke joli misen caman ye.

5. sugunɛ bɔtɔ bɛna ni dimi ye, a be mɔgɔ jeni.

6. barakɔrɔdimi fana ye mɔgɔyabana taamasiyen dɔ ye.

7. genegene be bɔ mɔgɔ la mɔgɔyabana sababu la. Nin taamasiyenw be na ni jatige ye, jawuli yere b'a kɔnɔ. Mɔtɔkura t'a dɔn fura be bɔ min. A hakili te sigi barisa a be k'a ka denko geleya ye don dɔ.

O kɔ, dogoyɔrɔbana be mɔgɔ degun, a kofɔli, a feereli yere ye koba ye, maloya y'a sababu ye.

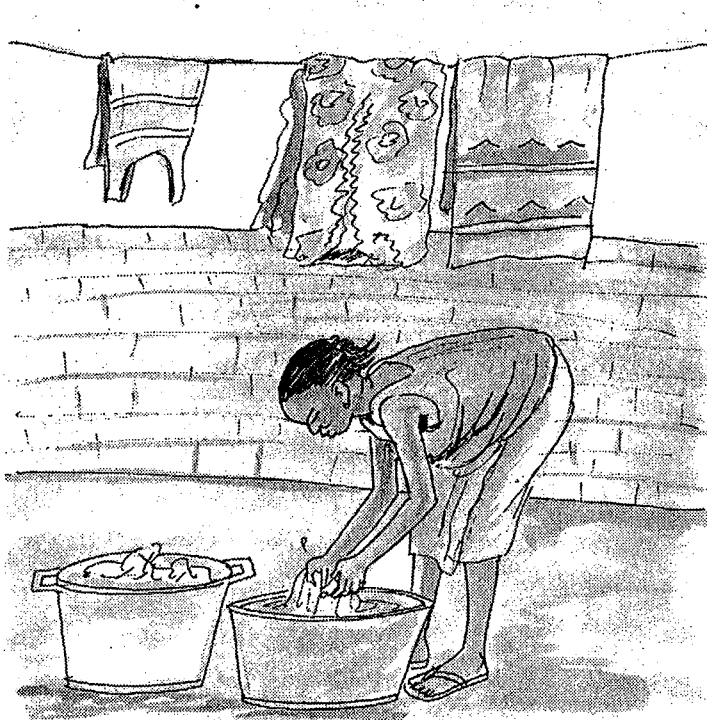
Bange makaranni de be se ka denmisen tanga mɔgɔyabanaw n'u kɔlɔlɔw ma. Bange makaranni te taa mɔgɔyabanaw kunbenni kɔ.

An ka jatemine ke kafo nɔgɔnyabanaw kunbenni kan :

1. denmisen kana kɔn cɛnimusoya ma sanko kafo nɔgɔnyabana ka mine

2. denmisen kan'a jini ka cɛnimusoya dɔgɔ be jɔ. A ka dan kokɛ nɔgɔn, kafo nɔgɔn kelen ma n'a t'a fe kafo nɔgɔnyabana dɔ k'a mine.

3. ni denmisen y'a dɔn ko a te se k'a yere mine, ni denmisen ko fo a ka cɛnimusoya dɔgɔ bɛɛ jɔ, mana-

nin donni de be se k'a tanga, ka kisi kafojogonyabanaw ma.

4. Yeresaniya (farikolo ni finiw, fuw ni serebetiw...) ka gelen denmisanya ni funanya kono, nka diya-goya don ni ba fe ka bange makaran.

Yeresaniya be kafojogonyabanawkunben, u kubbennifeere numan don.

5. Kafojogonyabanaw ka taakasegin ka ca, barisa, tuma caman, kafojogon kelen doron de ba yere furake, kelen da te son furakeli ma. O furakelicogo te bana ban. O tuma, kafo-jogon fila de ka kan k'u

yere furake jogon fe ni kafojogonyabana y'u mine.

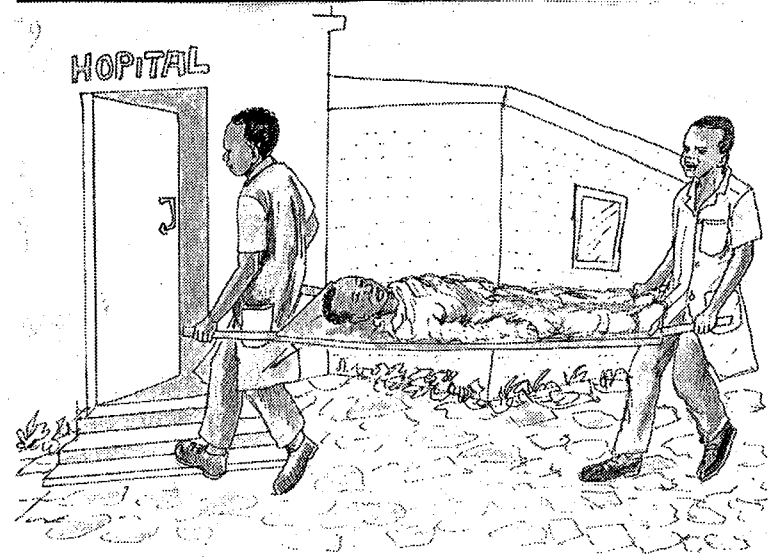
Ni kafojogonyabana ma furake ka ban, cenimusoya man kan ka don ce ni muso ce.

Kafojogonw kana ke yerefurake ye. U ka se bana don-bagaw ma, dogotow, u k'u segesege konuman ka fura jonjon seben u kun, fura min ka farin u ka kafojogonyabana ma.

Nin dakun damine na, an ko an ban da tu sida la. O koroye ko sida ye bana ye min ka kan ka bila dakun kerengerennen kono ka da cogoya kan.

6. An ka sidabana laje :

Jateminew na, sidabana donna Mali kono 1985 san furance la. Bana in bayoro jonjon ma se ka don ni

pereperelatigeba ye. A bayarɔ bisigiyara ko bana-
baatɔ fɔlow yera Farafinna walima ko kungosogo de
ye sida lase hadamaden ma.

Nka, o si ko tɛ, sida ye bana min jaati ye, o de ko don.

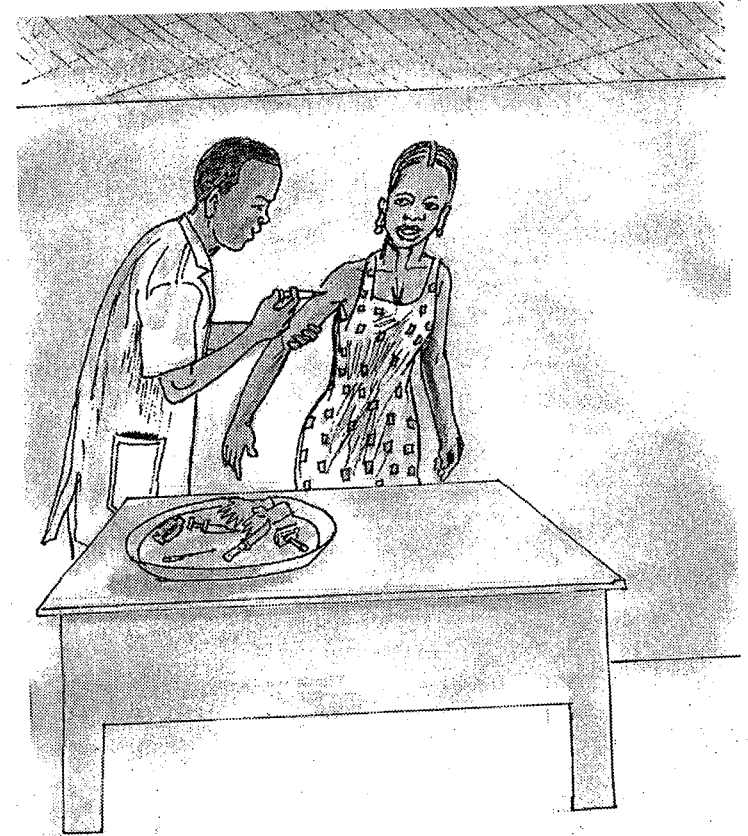
O tɛ bisigi. Sida bɛ sidatɔ ban pewu-pewu, a bɛ fasa
ka wolo dama to kolo jalanw kan. Sida banakisɛ bɛ
hadamaden farikolo dɛsɛ k'a yɛrɛ tanga, k'a yɛrɛ
lakana. Hadamaden farikolo tangabaaw n'a lakana-
baaw ye a k'a kelekɛcɛw (fɛnɛnamaninw) ye joli la
minnu bɛ banakisɛw fara-fara u ni jɔgɔn cɛ k'u dun,
yɔrɔnin min ni banakisɛw donna farikolo la. Ni
kelɛkɛcɛw bɛna dɛsɛ bana bɛ juguya n'a ma furakɛ.
Fura bɛ farikolo ka kelekɛcɛw dɛmɛ banakisɛw kelɛli
la, farikolo bɛ kenɛya.

Sida banakisɛw ka farin farikolo ka kelekɛcɛw ma.
Farikolo lakanabaaw tɛ se sida banakisɛw la, fura
fana ma sɔrɔ min bɛ se sida banakisɛw la ka sidatɔ
kenɛya. O cogo la, sida bɛ hadamaden fanga ban dɔɔ-
nin-dɔɔnin, k'a ka kelekɛcɛw nagasi hali u tɛ se tugun
ka farikolo tanga bana wɛrɛw ma. I y'a dɔn o ye ko
jugu dan ye dɛ, ni farikolo ka kelekɛcɛw fugariyara ka
se o yɔrɔ ma ?

N'i ko ka bange makaran, i ko ka farikolo tanga sida
ma. N'i ko ka farikolo tanga sida ma, fo i ka sida sɔr-
ɔcogo n'a sɔrɔsiraw dɔn.

An ka jateminɛ ke sida sɔrɔsiraw kan:

Jate la bi, sidabana sɔrɔsiraw ye saba ye

Sira fɔlo ye joli ye :

O de ye ko sidatɔ joli mana se kenɛbaatɔ joli ma a
farisogo la, sida banakisɛ bɛ yɛlɛma o wale senfɛ. O bɛ
se ka sɔrɔ ni dɔgɔtɔrɔ bɛ joli ta walima ka joli don
walima n'a bɛ sɔgɔli kɛ furakɛli senfɛ, boloci fana
senfɛ.

Wale wɛrɛ minnu bɛ fara ninnu kan, olu ye sidi
(kundi, bonbonsidi...) sɛnitigɛ, jinsusu, dawolususu,
bolokoli n'u jɔgɔnnaw.

Minenw de be ke sababu ye, nin sira falo la, tuma caman, sida banakise yelemani na. Mago fila, kuma te mago caman ma, olu man kan ka je minen kelen na min be don joli la farisogo do la ka tila ka don farisogo were la : sagolibiyenw, serengiw, lamuw, muruw, sidiminenw, kemesuw, ganw.

Sira filanan ye ba ni den ce ye :

Ba ni den ce ka gelen. Sida yo soro sira nagon ye, min fe, a be bo ba la ka yelma den fe. Ni muso ye sidabanakisetoye, a ye kono ta. A ka sida banakise be se ka yelma den fe yanni a be bange. A be se ka ke fana, den bangeto, a ba be ke sababu ye ka sida banakise yelma a fe. Den be sida soro a ba fe sin fana na, ni ba ye sida banakisetoye.

Sira sabanan ye kafonagonya wale ye :

Nin ye sira ye min falo-falo donna sida banakise yelmasira ye. Kafonagon fila la, sida banakise mana ke min kelen na, a kera kafonagon ceman ye wo, a kera musoman ye wo, o be sida banakise yelma do in fe, a te min na.

Kafonagonya wale mana ke min o min ye, ceya ni

musoya ka se nagon ma, wale mana ke da fe walima koda fe.

Sida be kunben :

Bange makaranni te se ka sabati cogo si la ni denmisenw ma kalan ani k'u kunnafoni sida kan, bawo olu ye motokuraw, wulitokuraw, mabagaw ye. Moto kuraw bena sira jan de taama bange nasira la. Ko caman de be sira jan in kan.

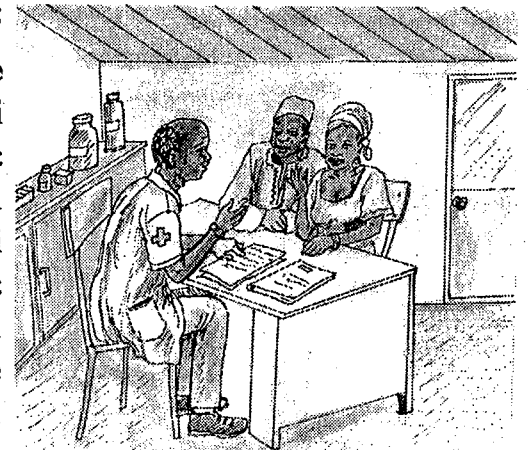
Hali na danna kara ma, denmisen dun ka kara ka bon, wa a kara te dan a kelen ma, sigida, mara, fo ka se jamana ma. Sida be bange sira jan in kan, a kubbenni de nagon te, o de ye ka bange makaran.

An ka jatemin ke sida kubbennifeerew kan :

Feere damadow be, minnu be ke ka sida kunben, minnu be ke ka mabagaw ka bange makaran.

1. Ka se i yere la :

Senyera ye feere falo ye. Ni mago min ta fe sida banakise ka yelma i fe, i be i yere mine kafonagonya koro barisa wale don min be sida banakise lase

məgəw ma. N donna n ma fen ta ; i kana don, o de jəgən tɛ.

2. Ka dan kafojəgən kelen ma :

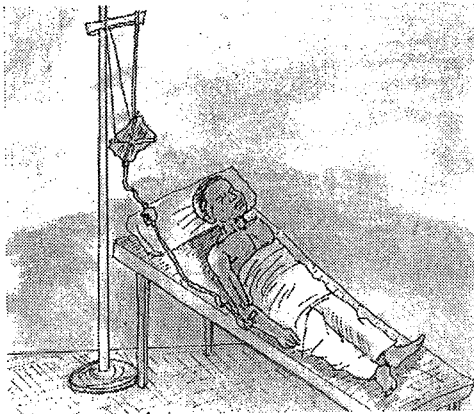
N'i ma se k'i yere mine kafojəgənya kərə, i ka dan kafojəgən kelen ma. O ye dannaya ye, o ye tilenne-nya ye. Ko məgə kana kə kəgə ye ka bə na bɛɛ la.

3. Kən kana kə kafojəgənya ma :

Mətəkura bɛ kən kafojəgənya ma. Jatew la, məba-gaw bɛ kafojəgənya kunpan kənə. Caman de b'a jini k'a sidən jona. U caman de bɛ bin dinge kənə. U bɛ se ka bə sidabanakisətə kan, min b'a yeɛma u fɛ. Waati makənə, o tɛ se ka kə ko jugu ye.

4. Ka mananin don :

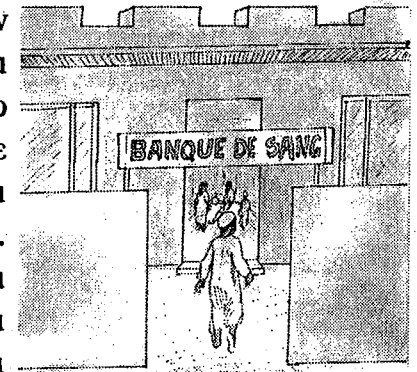
Ni məgə min y'a dən k'i tɛ se k'i yere mine, k'i tɛ se ka dan kafojəgən kelen ma, i ka mananin don. Mamanin ye tangalan ye min jəgən tɛ. Cɛw ka mananin bɛ yen, musow fana ta bɛ yen. Mananin jəgən tɛ.

5. Ka jolidon kə lakana kənə

Joli ye hadema-den taalan ye. A bɛ dəgəya hada-maden fari la, bana walima

joginnida sababu la. A bɛ se ka tɛɛ banakisew fɛ fana. Jolidon bɛ se ka latige məgə ma ninnu də la. Məgə wɛɛ de joli bɛ don i la. O joli ka kan ka kə sida banakise t'a la. Joliminenə, jolimarala ni jolidonna ninnu ka ka kan ka da joli la tuma bɛɛ, joli min bɛ u bolo. U ka kan k'a lakana, k'a tanga sanga ni waati bɛɛ.

6. Ka joli labaaraminɛnw lakana :

Joli labaaraminɛnw bɛ lakana n'u furakeli ye, n'u tobili ye ani ka dan u makɔjɛko kelen ma. Baarakeminen ninnu ko don : sɛgəliminɛnw, ganw, lamuw, kɛmɛsuw, pensiw, jinsusuminɛnw, dawolosu-suminɛnw, jolimarəforokoninw n'u jəgənnaw. Jantonyerela kərəcogo ka jini.

7. Ka bangekələsi fɛɛrɛw matarafa :

Bangekələsi fɛɛrɛw matarafali bɛ jini cɛ ni musə fɛ, sida mana kə min na walima sida banakise mana kə min na.

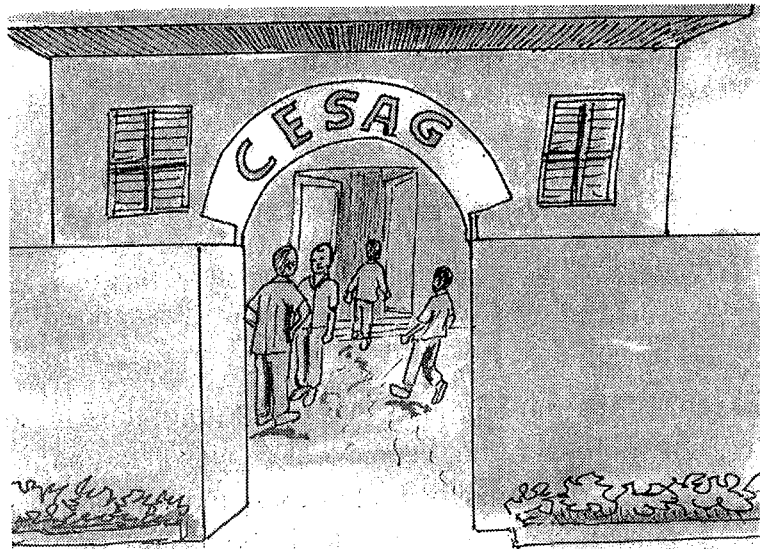
O kun ye u kana bange kə den ni sida banakise kana wolo. Nka bi-bi in na, fɛɛrɛ sərəla walasa sida bana-kisətə den ka bange kasərə banakise ma yeɛma. Kən ka kə ka se jədənbagaw ma.. Ko bɛ hadamadenw yere

de ka cəsiri n'u ka faamuyali bolo.

Fələ, sida banakise jinini joli la, o kuntaala tun ka jan ; sisan, i tɛmɛtɔ bɛ se k'i joli lajɛ. Sanga bi saba (30) kɔnɔ, jaabi bɛ di i ma. Nafaba de bɛ jolilajɛ la. O kosɔn, jolilajɛyɛrɔ sigira ka caya ani ka lajɛli fana teliya.

N'a dɔnna ko sida banakise bɛ i la, baaradaw bɛ yen i ko, "CESAC" n'a bolofaraw. Olu bɛ banakisetɔw demɛ furake la u ka se ka tɛmɛ u ka diɲɛsosiɲi taabolow fɛ, i ko fɛn tɛ u la. U bɛ jigitugu ni jigisigi baaraw la hadamadenya kɔnɔ.

Bi don in na, jekulu camamba de bɛ Mali kɔnɔ minnu sigira mɔtɔkuraw fɛ sida kɔnbenni na walima a tiɲɛninɔw furakeli la, i n'a fɔ "AMAS", "AFAS", "DAN-NAYASO" n'u ɲɔgɔnnaw. A tɛ se ka fɔ tugun ko sida ye

nkalon ye. Yɛrɛkɔlɔsi, yɛrɛtanga dɔrɔn de ye sida kala ye. Olu b'u sinsin kunnafonidi ni kunnafonilamen kan.

N'i ko i jɔnnin kunnandi, a fɔ i sababu ɲuman. Tɔnw ni jekulu minnu bɛ nin baaraw la sidatɔw ni sidabanakisetɔw nɔfɛ u ka kɔnɔnagan n'u ka kɔnɔnafili kɔnɔ, u fana bɛ demɛ sɔrɔ diɲɛ seleke naani tɔnbanw fɛ : "ONUSIDA", "UNICEF", "OMS", "USAID", "WORLD VISION", "PLAN", "CDE", "IMPPF" ni dɔwerew.

Jekulu camamba ninnu ni diɲɛ seleke naani tɔnba ninnu ka cəsiri kun ye sida tiɲɛninɔ ka dɔgɔya. N'i ye sida tiɲɛninɔw ye walima n'i y'u dɔn hadamadenya ni sɔrɔko nasira la, i bɛ sɔn mɔbagaw ka bange makaranni ye.

1. Hadamadenya nasira la :

Sida tiɲɛninɔ damadɔ ye ninnu ye :

• Kɛrɛfɛdenni :

Kɛrɛfɛdenni bɛ se mɔgɔ ma, min kɔnnen don ka bɔ hadamadenya la du kɔnɔ, denbaya kɔnɔ ka da sɔn dɔ kan. N'i kɛra sidatɔ ye walima sida banakisetɔ ye bɛɛ bɛ siran i ɲɛ, bɛɛ bɛ ɲugu i la, i bɛ bila i kelen na. I ka bana bɛ juguya, dimi min tɛ bana na, kɛrɛfɛdenni bɔ lase i ma. O man kan ka kɛ mɔgɔw taabolo ye.

• Tanga ni bonya bɛ bɔ i kan :

O ye diyagɔya ye barisa i mamɔgɔw miirina ye k'i ye kakalaya de ke ka sida sɔrɔ bawo sɔrɔsira fɔlɔ min

donna sida banakise la, o ye kəfoɲɔgɔnya ye.

Məgəw t'a fə k'i makoto, ka yafa i ma, ka hine i la. U te tanga da i kan barisa olu bolo i ye məgəlankolon jeneyakela de ye. U te i bonya tugun barisa i tugura de bana in k'i mine, i ma sigi i sigiyərə la, i n'i bonya man kan.

Tanga ni bonya bə bə i kan k'i ɲangi. O ka jugu. O man kan ka kə, sidatə ni nitərə man kan.

• **Bolonkəni taamaseere :**

N'a donna ko sida bə i la, ko sida banakise bə i wolo kərə, i təgə bə kə bəe da kənə, bəe bə e de jira, i bə kə bolonkəni taamaseere ye. Sən de bə i la sa, jogo te i la. N'i kera bolonkəni taamaseere ye, doni belebele bə i kun o ye barisa ye bə k'i ma, hine te k'i la, sigi bə geleya i bolo. O ka jugu ni bana tərə ye. O man kan.

• **Dannaya bə bə i kan :**

Sidatə wo, sida banakisətə wo, dannayaba te ninnu si kan. Məgəw b'u yere kələsi u la de. Sida bana n'a banakise yere jate mine. A sərəcogo fələ (kəfoɲɔgɔnya) de b'a to dannaya bə bə i kan, dannaya bə dəgəya. Sərəcogo, sərəsira bə

jate ko sira ɲuman tə, sira don məgə səbə tə min taama sanko k'a matarafa barisa kakalaya sira don, jeneya sira don. A bə fə tuma caman k'i ye sida san. A sera a ka faamu ko kəfoɲɔgɔnya dərən tə sida sərəsira ye ani ko sidatə ni banabaatə təw ye kelen ye.

• **Ga bə se ka ci :**

Kerəfedenni mana ye ko min na, tanga ni bonya ka bə i kan, i ka kə bolonkəni taamaseere ye, dannaya ka bə i kan ga kənə, o ye o ga ko bannen ye, sanko, saya mana na, ga bə se ka ci.

2. Səroko nasira la :

Hadamandanya bə sinsin sərə kan bana kuma mana fə.

• **Sidatə ka sərə keta bə dəgəya :**

Bana bə sidatə bali ka baara kə i ko kərəlen. O bə də bə sərə la, sərə keta bə dəgəya. Sərə keta mana dəgəya, dese bə na musakaw keli la. Məgə te o tipeni hake dən.

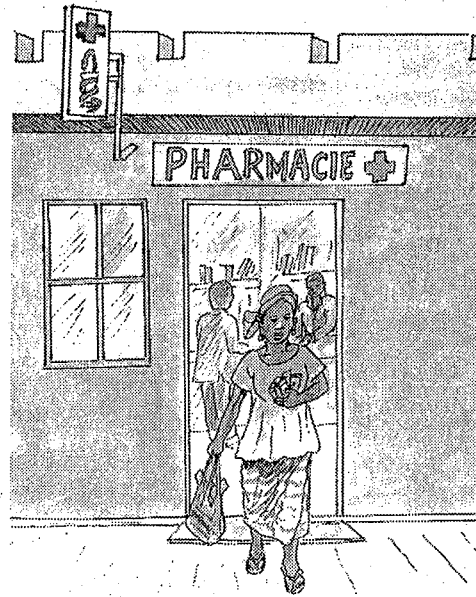
• **Baarakelaw hake bə dəgəya :**

Sida bə də bə baarakela hake la. Farikolo bə se ka dese, saya bə se ka na, o ye sababuw ye ka baarakelaw hake dəgəya. O mana kə ga kənə, balo sərəli bə geleya, ko caman bə yoboyaba. Ni se kera jamana ma, məgə keneman hake bə dəgəya, jamana ka ko-nəgola bə sumaya.

• **Musaka keta**
be caya :

Banabaato be furake. Ni ga don, saro keta dogoya-ra, o be to segin ga ma ; do be tila ka fara musakaw kan sidato walima sida banakisetu furakeli la. O ye geleya faralen ye geleya kan. Jamana fana be ga cogo la, jamanden sidato n'a banakisetu ni furakeli ka kan, u ni ladonni ka kan. Furakeli ni ladonni nafola ka ca. A daw ba la, bonogola baara daw be bila ka jesin sidato ni banakisetu furakeli n'u ladonni ma. Fereke donnen y'o ye taabolo nafama daw la jamana ka bonogola sira kan.

• **Jine be ke warimara ko :**

Jine be ke warimara ko barisa ni wari sarota te laboli ke, musakaw cayara ni saru ye, warimara kuma te fo. Ni sidato ka saru keta be dogoya, ka baarakelaw hake dogoya, ka musaka keta caya, diyagoya don jine ka ke warimara ko. O ye segen do faralen ye segen do kan, sida bo ke.

Nin bee de ba jira ko sidato ni sida banakisetu ye doni girinba ye. Doni girinba in tali ye diyagoya ye sidato mamogow fe, somogow fe, baarakejogonw, teriw, sigijogonw, bee. Sidato ni sidabanakisetu doni ye u ladonni n'u furakeli ye.

Nin bee de ba jira fana ko nafaba be motokuraw ka bange makaranni na. O makaranni te se ka ke kalan ni kunnafonini ko ka mabagaw ladamu cogo min u jan be to u yere la walasa u karocogo be je.

O koson, ni sidato doni girinya donna mabagaw fe, u hakili be dayele, yerekolosi ni yeretanga be sira saru.

• **Denbaya jayoro sidato ladonni na :**

Denbaya jayoro ka bon sidato ladonni na. Sida be mogu ban, bee ba laban don. O ka jugu sidato hakili ma kosebe, o ka jugu ni bana dimi ye. Ni kerfedenni yera o la denbaya konu, o ye kojugu belebele ye. O tuma, denbaya man kan cogo si la ka sidato ke kerfedan ye walima bolonkonni taamaseere, walima ka to tanga ni bonya ni dannaya ka bo sidato kan.

Denbaya ka kan ka deme don sidato ma ; nisondiya, timinandiya, hadamadenyasira, nin bee de ka kan ka ta ka sidato segere, o ye jigiba ye min be sidato se bana tarow koru.

Min ye sida senkorobanaw furakeli musakaw tali ye, denbaya ka kan k'olu ta. Dumuni nafama be bana fo banabaato la. Denbaya hakili ka kan ka to sidato la

ka dumuni nafama dilan a ye. A man ka ka jine a farikolo saniyali fana kɔ.

• **Kenemana jɔyɔrɔ sidatɔ ladonniw na :**

Wale o wale be sidatɔ kodiya a yere ye, denbaya ka kan k'ɔ ke. Mɔgɔ were minnu ye sidatɔ teriw ye, a baarakɛnɔgɔnw, a siginɔgɔnw, a jɛnɔgɔn fɛn o fɛn, ninnu bɛɛ de ka kan ka denbaya ka demɛ dafa sidatɔ fan fɛ, a mana bɔ denbaya kɔnɔ tuma o tuma.

BANGEKɔLɔSI

Bangekɔlɔsi ye jantonyerɛla ye. Jantonyerɛla kɔrɔcogo ka ni. O tuma, mɔgɔ min mana bangekɔlɔsi matarafa, o kɔrɔcogo be jɛ. Kɔrɔcogo jɛni ye kenɛya ni fanga ni nɔrɔ ni laafiya ni hakilisigi ye i cɛkɔrɔbalama walima i musokɔrɔbalama.

A be se ka fɔ ko bangekɔlɔsi ye jɛsigili ye, yɛrɛjɛsigi, sinijɛsigi. Bangekɔlɔsi be farikolo tanga k'a kisi, ka sɔrɔ tfana anga k'a kisi kabini i ye mɔbaga ye.

Kɔnɔtajoona, bangejoona, balannakɔnɔ, kɔnɔtije, mɔgɔyabanaw ni sida, ninnu bɛɛ cayara, ninnu bɛɛ warala ko bangekɔlɔsi ma matarafa, ko bangekɔlɔsi ma sabati jamana kɔnɔ, bangekɔlɔsi fɛɛrɛ kɔrɔw ko te, kuma te fɛɛrɛ kuraw ma. Bangekɔlɔsi fɛɛrɛ kuraw yera Mali la 1971 san. Laadaw ni diinew y'a kele. A kelekan kɛra "jɛnɛya be barika jamana kɔnɔ". Bangekɔlɔsi fɛɛrɛ kuraw mɛenna nɔgɔsinɔgɔsi la.

Bi n'ɔ don ka jan, bangekɔlɔsi fɛɛrɛ kuraw donna jamana wo bɛɛ kɔnɔ, dugubaw fo bugudaw. Nka a be ka matarafa wa ? Sida nana tuma min, mɔbaga dɔw ye faamuyali ke, dɔw be u yere tanga kafɔnɔgɔnya kɔnɔ.

O dɔrɔn te mɔgɔ nimisi wasa bawo jɛfɔliwalew ni laafamuyaliwalew ma jigiw fa, jamanadenw ma bangekɔlɔsi ke u kunko ye. Kɛmɛsara la, muso hake min be bangekɔlɔsi matarafa, o ye 8,2 (8,2 %). Mali mume kɔnɔ, 2001 san na, bangekɔlɔsi be 18,9 % Bamakɔ ni

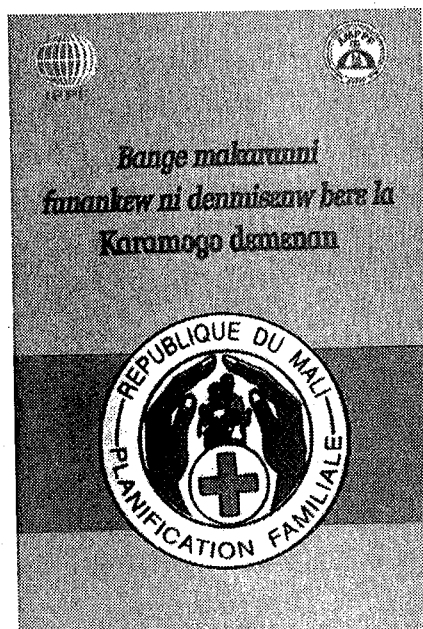
dugubaw kono, ka ke 2,9 % daron na cikaduguw kono (EDSM III).

An ka bangekɔlɔsi fɛɛrɛ kuraw don

1. Bangekɔlɔsi furakisenin :

Fura dɔw de faralen don jɔgɔn kan ka bangekɔlɔsi furakisennin dilan. O fura ninnu be fan bali ka dayɔrɔ sɔrɔ muso denso kono. Furakisenin baaranɔ be ne ka se 97 fo 99 ma kemesara la (97 % fo 99 %).

Bangekɔlɔsi furakisenin be ta muso fɛ, min kɔnɔma tɛ. O kɔrɔ ye ko tako fɔlɔ la, furakisenin be se ka ta ka laada to senna walima ni laada banna. Bangekɔlɔsi furakise be ta muso fɛ don o don kise kelen, a tɛ jɔ fo waati min mana ben a yere ma.

Tacogo be bangekɔlɔsi furakisenin na. Furakisenin be maralan min kono, kalakise ja be o maralan kan ka jira furakiseninw be ta jɔgɔn ko sira min fɛ. Nka hadamaden hakili ye jon ye, i mana jine furakisenin tali la tile kelen, i hakili mana jigin a ko, i ba

ta o yɔrɔnin na.

Nka i mana jine ka se tile fila, tile saba walima ka caya no ye, furakisenin tali tɛ dabila, a tali be to senna, nka bangekɔlɔsi fɛɛrɛ werɛ de be ke ka jukoro-madondon. O be se ka ke mananin ye, musow ta walima cɛw ta. Furakise forokonin werɛ be damine ni laada yera muso fɛ.

Kundimi, dajicaya ani farisogo bonyali ye degunw ye, bangekɔlɔsi furakisenni tali be se ka minnu latige a tabaga dɔw ma. Dɔw ta yere be se ka na ni fangadogoya ye walima kunkolodimi jugu ni kono. Ni degunw nana, muso be se bangekɔlɔsi baarada la.

Muso bɛɛ tɛ se ka bangekɔlɔsi furakisenin ta ka da kan bana do be u fari la. A be se ka ke tansiyon caya-ta ye walima sayi jeman walima sayi nereman walima sukarodunbaliyabana.

Kuma caman be fo bangekɔlɔsi furakisenin kan. A caman ye fili ye : ko bangekɔlɔsi furakisenin be muso bo bange la ; ko bangekɔlɔsi furakisenin tali man ni.

Tije ye ko : bangekɔlɔsi furakisenin tɛ se ka muso ke wolobali ye, a be bon (kanseri) bali wolonugu la, a be laadajoli caya, a be laada basigi.

2. Bangekɔlɔsi solikata furakisenin :

Kafojogonya kera kasoro bangekɔlɔsi fɛɛrɛ si ma tige, fɛɛrɛ min be se ka ke, o ye bangekɔlɔsi solikata furakisenin ye. Fɛɛrɛ min don, a be sinsin furakise fila tali

kan. A be wele fæere teliman.

Bangekølasi fæere teliman min don, furakise fõlõ be ta kafojõgõnya kelen kõfẽ. A kerẽkerẽnnen don, a man kan ka bila bangekølasi kørõlen nõ na. A tẽ se ka kõnõ tije, ni kõnõ tara kaban.

Ni sòlikata furakisenin tara, lere 12 walima lere 24 fõlõ minnu be da kafojõgõnya keli kan, furakisenin talen ka baara ka je walima a ka mine, kemesara la, o hake ye 95 ye (95 %). Nka nin hake in be dõgõya tile fila kõnõ.

Caman fõra walasa ka bangekølasi sòlikata furakisenin lagosi, i n'a fõ : sòlikata furakisenin be kõnõ tije ; sòlikata furakisenin be se ka bila bange-kølasi kørõlen nõ na. Tije min be, o ye : sòlikata furakisenin be kònõtije bali, a tẽ se ka kõnõ talen tije ; sòlikata furakisenin man kan ka ke ko keta ye sanga ni waati bẽe, i n'a fõ fæere kørõlen.

3. Sørinna :

Sørinna be don musoya kõnõ miniti 15 ka se miniti 20 ma ka kòn kafojõgõnya wale je. Sørinna ye furakise ye min dilanfẽnw ka farin cẽ lawakisew ma bari-sa u be cẽ lawakisew mime k'u faga.

Kafojõgõnya keli o keli, sørinna kelen be don. Nka fo lere 6 ka temẽ kafojõgõnya kelen kõfẽ, muso b'a yere saniya. Ni kafojõgõnya wale be tugu-tugu jõgõn na, diyagoya muso ka sørinna kelen don a yere la sisan, kafojõgõnya ma se ka ke fo miniti 30 temena, o ye

sørinna fanga bannen ye, a tẽ se ka bange kølasi. Diyagoya don muso kan a ka sørinna kura don a yere la.

4. Mananin :

Mananin ye bangekølasi fæere jenama ye. Fæere jenama don, tige ma k'a la bawo jigi be se ka semẽ ale la ka se 80 fo 90 ma kemesara la (80 fo 90 %).

Mananin ye foroko manama ye, ceya wulilen be don min kõnõ n'a be ceya datugu, k'a lakana, k'a tanga mõgõyabanaw ni sida banakisew ma. A be kõnõ dali bali fana. O la, balannakõnõ, kònõtije, denfili, denfa-ga ka se tanamako werew ma, ninnu si kuma tẽ fõ.

Doncogo be mananin na : mananin mana bõ sebenfura kõnõ, a maralen be min kõnõ, a be don ceya wulilen kun na ka furancenin to. O furancenin be to ceya kun ni mananin ju cẽ, mananin be lafoni ka ceya yõrõ bẽe datugu. O furancenin bilakun ye lawaji ka sigi yen.

Kafojõgõnya mana ke kaban, ceya be labõ musoya kõnõ

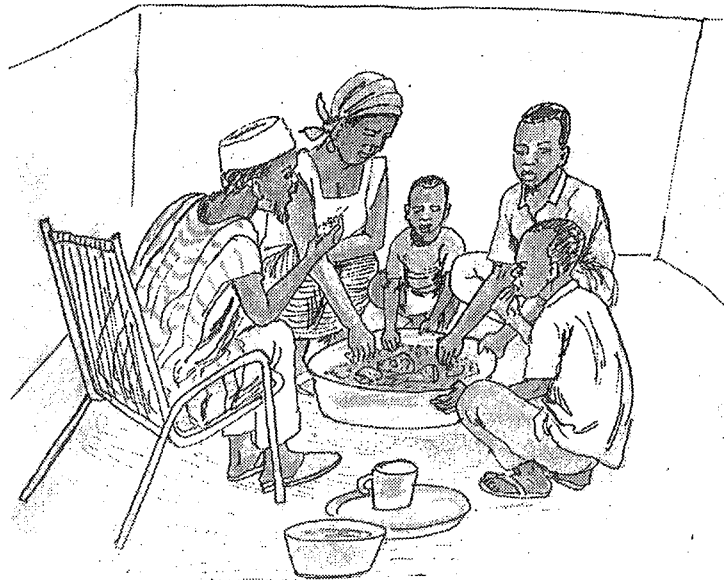
yanni ceya be jigin ka da, n'o te, mananin be se ka fosi ka to musoya kono. Ceya ka kan ka to mananin kono walasa ce lawaji kana bon musoya kono.

Mananin kelen, kafonagonya kelen.

5. Kalojateminɛ bangekolosi :

Nin fere ka koru ni fere caman ye bangekolosi la. Musomananin be kalo woro bee ke ka laada jate mine.

A be a waati don, ka to a yere kono. Na be se sebenni na, a ba waati seben. Kalo do laada furance be surunya na to bee ye, do fana be janya na to bee ye. Min furance janyara, tile tan ni kelen be bo o la, min surunya, tile seegin be bo o la.

Misali la, furance jan kera tile 32 ye, furance surun kera tile 28 ye. Jate nin be ke : "32 - 11 = 21 ani "28 - 18 = 10"

Nin jate mana laje, ka damine tile 10 nan na ka se tile 21 nan ma, o ye furance ye muso be kono soru furance min kono. O tuma, muso be kafonagonya to yen na ka bangekolosi fere dan ye kalojateminɛ bangekolosi ye. Nka dannayaba ta kan.

Nin fere ka gelen bawo fili be se ka ke donw na. Hakilatige be dafa ni mananin walima sorinna farala kalojateminɛ bangekolosi kan.

MUSOMANIN BOLOKOLI

Baara o baara, n'i ba ke i k'a jɛdɔn. Baara jɛdɔnbaliya be na n'a kekojuguya ye. Kasara ni tipeni be baara kekojuguya kɛnɔ. Musomaninboloko ye musokɔrɔba dɔw ka baara ye bawo u be fɛn sɔrɔ a la. U b'a ke nka dannayaba tɛ u kan. Tipeni caman be ye u bolokonɔ na. Kuma cayakun y'o ye. Tipeni dɔw be se musomanin ka bange ma tuma min n'a kɔrɔla. O jate be musomaninw bolokoli bila mɔbagaw ka bange makaranni jate kɛnɔ. O kosɔn, a ka ji ko damadɔw ka dɔn musomaninw bolokoli kan.

1. Ko jugu telimanw :

- dimi,
- joli,
- nɛgetigɛda bana,
- basitijɛ,
- musoya minɛnw tipeni,
- basibabɔ,
- sugunɛkebaliya.

2. Sida

Sida be fara ninnu kan. Sida banakisɛ be sɔrɔ joli fɛ. O la, bolokoli be se ka sida bila bolokoden na, barisa, tuma caman, bolokoli tɛ ke saniya ni besɛya ni jɛdɔn kɛnɔ.

- bolokolimuru kelen de be dɔn bolokoden caman joli la ;

- sɛgɛsɛgeli tɛ ke ka sidatɔ dɔn yanni bolokoli ka

ke ; nin waati dun na, denw be ka bange ni sida ye ;
- bolokolimuso t'a tɛgɛw tanga ni ganw ye.

3. Ko jugu werɛw :

- jolifɔn gɛlɛn,
  - kuru-kuruw ni nɛn,
  - joli jugumanba,
  - bangebaliya,
  - gangɛkɛnɔdimi,
  - musoya siraw dɔgɔyali walima u gerenni,
  - jɛjɔgɔnya gɛlɛyali,
  - sugunɛsiraw dɔgɔyali,
  - denyɛrɛnin kumbɔyɔrɔ dɔgɔyali bolokoli jolifɔn fɛ.
- O be se ka na ni joginni ni joginnida ye minnu be muso bila ka sugunɛ ni banakɔtaa ke, a tɛ bɔ a kalama.

Bange makaranni kɔrɔ ye ka fɛrɛw tige minnu be muso ka kenɛya sabati, cogo min bange tɛ gɛlɛya a ma k'a daminɛ laadajoli yeli la ka se kafojɔgɔnya ma ani denw bangeli. Wale fɛn o fɛn be na ni gɛlɛya ye nin furancɛ kɛnɔ, mɔgɔw jan ka kan ka to olu la. Bolokoli sababu ye gɛlɛyaw ni tipeni minnu ye, olu dɔw tɛ dɔn fo musomanin mana finiko (laadajoli) daminɛ, walima a mana kafojɔgɔnya daminɛ o ye dimi ye, denko be gɛlɛya, denwolobaliya be latige a ma, furusa be na ka se waribabɔ, timinangoya, benbaliya... ni dɔwerɛw ma. Fosi tɛ mɔbagaw ka bange makaranni bɔ.

An ye nin gafew kalan k'an hakililaw dafa walima k'u sementiya :

1. "I.PPF", "A.M.PPF", Bange makaranni funankew ni denmisenw bere la, karamogō demenan, 2004 san zuluyekalo
2. "A.M.PPF" «I.PPF», Musomaninw ka bolokoli Mali la (MGF-Excision), 2002 san, awirikalo
3. "A.M.PP" "I.PPF", Sida bana (Sida), 2002 san, awirikalo
4. "PRIMATURE" Cellule Nationale de Coordination des Programmes de Population
Politique Nationale de Population Révision I
30 Avril 2003.

Editions kalan diya
2005 san akutoburukalo